

KUOLEMAN JA ELÄMÄN SANOJA

EEVA UOTILAN (8. 3. 1941–9. 9. 1995) MUISTOLLE

TUONI

T*uoni* 'kuolema' on keskeinen vanha uskonnollinen ja mytologinen termi, jonka alkuperä on silti jäänyt hämäräksi. Sana tavataan itämerensuomen piirissä vain suomessa, karjalassa ja virossa, niissäkin nykyisin paljolti ylätuonilaisena ilmauksena (SKES 1408–1409): sm. *tuoni*, gen. *tuonen* (yl. vain kansanrunoudessa ja kirjallisuudessa ylätuonilaisissa) 'kuolema (usein personoituna); kuoleman valtiias, manalan herra; kuoleman valtakunta, vainajain olinpaikka' tms., karj. *tuoni*, *tuoni* 'kuolema; manala (vain kansanrunoudessa ja itkuvirsissä)', *tuonenkoira* 'manalan koira', vir. *tooni*, gen. *toone* 'manalan jumala' (Wiedemann 1178: »Gott der Todtenwelt»; SKES:n mukaan Wiedemannin esittämä nominatiiviasu olisi *toon*).

Ainakin viron asu (*tooni*!) näyttäisi olevan kirjallinen laina suomesta, kuten SKES arveleekin. Suomessa ja virossa sanalla on kuitenkin myös kansanomaisempaa käyttöä sellaisissa tapauksissa kuin suomen länsimurteiden *tuonen koira* 'musta, karvainen perhosen toukka; sudenkorento' (jo Jusleniuksella ja Gananderilla), *tuonenkurki* (paikoin Lounais-Suomessa) 'valkea haikara', viron murteissa *toone-*, *toona-*, *tooni*, *toonkurg*, *toona*, *toone*, *toonekas* (*must* tai *valge*) '(valkea, musta) tuonenkurki, (valkea, musta) haikara', *toone-*, *tooni-*, *tuunikägu*, *toonett* 'harjalintu', *toonetikas* 'tikka t. kirjava palokärki' (SKES), *toonesepp* 'jumi (seinässä tikittävä toukka), kuolemankello' (EKMS I 244, III

268; SKES:ssa erheellisesti 'sonttiainen'). Sanan yleisesti tunnettu vanha johdos on tietenkin *tuonela* 'vainajien olinpaikka'.

Itämerensuomen ulkopuolella *tuoni*-sanalla on vastine vain saamessa, eteläsaamesta inarinsaameen; pohjoissaamen asu on siis (Nielsen) *duodnâ*. Merkityksiä ovat: (R) 'kuolema', (Et. Vefs.) 'paha henki, piru; paholainen, kuolema', (Pi.) 'paholainen; kuolema', (L) kirosana, *tuona-patnē* »kuolemanhammas», salaisen kuolleiden maailmasta saadun taikavoiman omaava henkilö, *tuonan-ai'kē*, *tuonan-ai'mō* 'kuolleiden maailma, manala, helvetti', (N) 'parka, raukka', (I) (vanh.) 'tuoni' (kuolema personoituna: »Freund Hein»: E. Itkonen III 322). Kun sanan levikki ei ulotu inarinsaamea kauemmas itälappiin, se voisi hyvin olla vanha laina (pohjoiskanta)suomesta.

Kun suppealevikkinen *tuoni* on suomen kannalta vanha perusvartalo eikä johdos, se on jo siksi lainasanaksi epäiltävissä. Eihän ole mitään syytä ajatella, että se olisi muodostunut »alkusynnyin» kautta, ts. äännemaalailun tai äännesymboliikan tietä, eikä muuta mahdollisuutta loogisesti ole.

Sanaa onkin vanhastaan verrattu muinaisislannin sanaan *dán* (fem.) 'kuolema', joka on samaa pesyettä kuin ruotsin verbi *dö* 'kuolla' = misl. *deyja*, englannin *die* id. jne. Tähän asti esitetty johtelu (Karsten 1943–44: 560) on kuitenkin äänteellisesti mahdoton, koska muinaisislannin ja yleensä skandinaavisen pitkän *ā*:n (misl. *á*) vastineena olisi tällöin suomen pitkä *ō*, mikä tarkoittaisi, että lainautuminen olisi tapahtunut vasta skand. pitkän *ā*:n muututtua mm. ruotsista tutuksi pitkäksi *å*:ksi (*dån). Nyt kuitenkin tätä skandinaavista vokaalifoneemia vastaa vielä nuorehkoissakin lainoissa pitkä *ā*: *maali*, *maanantai*, *haani* 'hupsu' (ruotsin *fåne*), *taari* 'kalja' (ruotsin *tår* 'kyynel, pisara') jne.¹ On näin ollen mahdotonta, että *tuoni* olisi lainautunut vasta ruotsalaistyyppisestä labiaalitoneesta asusta *dån. SKES torjuukin tämän mahdollisuuden mainitsematta tarkkaan edes ehdotettua lainalähdettä.

Asia muuttuu kuitenkin toiseksi, jos originaaliksi valitaan kyseisen skandinaavisen substantiivin paljon varhaisempi asu. Se palautuu nimittäin kantagermaaniseen asuun *dawīni- (Ásgeir 105) < esiger. ***d^how*-. Tämä on tyypillinen germaaninen *ni*-vartaloinen feminiininen verbaalisubstantiivi verbivartalosta germ. **daw(e)ja*- = *dauja- 'kuolla' (Meid 1967: 117–118; Bammesberger 1990: 148). Tämmöinen asu sopii tarkkaan *tuonen* originaaliksi. Itämerensuomalaisella puolella tulee silloin vanhimmaksi asuksi varhaiskantasuomen vartalo *towene, josta on myöhemmin säännöllisesti kehittynyt asu *tōne > suomen *tuoni*. Rinnakkaistapaus on suomen adjektiivi-substantiivi *tyyni*. Sitä vastaava asu esiintyy suomen lisäksi karjalassa (*tüüni*), lyydissä (*tüñ*, *tüni* jne.), vepsässä (*tüñ* jne.), vatjassa (*tüni) ja virossa (*tüin* jne.), ja se on kehittynyt vanhemmasta vartalosta *tüwene. Tässä tapauksessa alkuperäisempi *-w*:llinen vartalo on jäänyt rinnalle elä-

¹Pitkä *ō* on tosin jo lainassa *muona*, murt. *moona*, joka on alkuaan merkinnyt *'kuukauden muona' (*muonamies* 'omassa ruoassaan oleva talon työmies': vrt. mr. *mānadhakoster* 'kuukaudeksi arvioitu muona'). Tämä sana esiintyy kyllä myös virossa ja jopa liivissä, ja se on ehtinyt lainautua vielä latviaankin (SSA II 179). Viron ja liivin sanat on kuitenkin ilmeisesti saatu erikseen (ks. Posti 1941: 228–231). Sana on tärkeänä yhteisöelämän terminä ehtinyt levitä laajalle: kartanoiden vieraskieliset omistajat ovat käyttäneet sen ruotsalaista (tai alasaksalaista) asua alustalaistensa, muonamiestensä kanssa asioidessaan. Sana voisi todella Baltian ja ehkä Suomenkin puolella olla myös alasaksasta peräisin, siellä pitkä *ā* muuttui avoimeksi *ō*:ksi aikaisemmin kuin ruotsissa, jo varhaisessa keskialasaksassa viimeistään 1300-luvun alkuun mennessä. Jo suomen länsimurteen asu *moona* osoittaa, että laina on nuori, eikä sitä voi iältään rinnastaa *tuoni*-sanaan, jolla on sentään laaja levikki saamessakin. Skandinaavisen sanan esiintymisestä ruotsissa ks. Hellquist 134 s.v. *danaarv*.

mään konsonanttivartalossa *tyven*, murt. myös *tyvene*, *tyvenä*. Se esiintyy suomen murteissa ja niistä saatuna kirjakielessäkin ja sen vastine myös viron murteissa asussa *tüve*, *tüvene* (SKES 1463–1464).

Sama kehitys näkyy yksitavuisiksi muuttuneissa vartaloissa, sellaisissa kuin *työ* < *tō < *tewe, *syö*- < *sō < *sewe- (ks. Hakulinen 1979: 38–39; vrt. Erkki Itkonen 1949: 35–40). Samanlainen konsonantin kato näkyy edelleen esim. tapauksissa *kaari* < *kaņere, *sääri* < *śäjere.

Lainautuminen on voinut tapahtua jo esigermaanista asusta, jolloin ensi tavussa olisi siis ollut vielä indoeur. foneemi /o/: **d^how*-. Mutta yhtä mahdollista on myös lähteä varhaisesta kantagermaanista asusta *dawīni-, koska foneemi *a* on voinut labiaalisen puolivokaalin edellä ääntyä labiaalistuneena, jolloin se on itämerensuomessa korvattu *o*:lla. Samanlainen tapaus on *lovi*, *loven*, jonka originaaliksi olen esittänyt germaanista asua *lawi- < esigerm. *lowi- (1981a: 206). Jos oletamme jo esigermaanista lainautumista, olisi originaalin asu äänne äänneeltä rekonstruoitava asuksi **d^how-ey-e-ni*- (Meid 1967: 117; Brugmann 1906: 289). Kun pohjoisgermaaninen verbi *dauja- = *daw-ja- kuitenkin on vahva verbi, ja tämä näyttäisi alkuperäiseltä tilanteelta, olisi esigermaaniin tai varhaiseen kantagermaaniin parempi rekonstruoida asu, jossa välivokaalina on vain *e* eli päätteenä teemavokaali *e* + *ni*. Näin siis varhaisin rekonstruktioasu olisi esigerm. **d^how-e-ni*- (vrt. Meid 1967: 116; Brugmann 1906: 289–290). Varhaiskantasuomen *towene-asu ei kuitenkaan vaadi lainantajataholla tällaista asua, sillä sana olisi tietysti muutenkin mukautunut itämerensuomen vartalotyyppeihin, joihin ei näytä kuuluneen tyyppiä ***-ine*, kun sen sijaan *-ene* esiintyi.²

Etymologiasta seuraa, että saamen vastaava sana on vanha laina (kanta)suomesta, asusta *tōne: saamessa ei voida osoittaa tapahtuneen kehitystä *owe > *ō. Sellaiseksi se levikkinsäkin puolesta hyvin sopii, kuten jo tuli todetuksi.

Olipa originaali esi- tai kantagermaaninen, laina on siis hyvin vanha, varmaan jo pronsikautinen. Tuolloinhan rannikoillemme kohosi kuolleiden haudoiksi ja samalla pysyviksi muistomerkeiksi suuria hiidenkiukaita, *vareita*, joiden esikuvat oli saatu lännestä maahan muuttaneilta germaaneilta. Muistettakoon vielä sana *vainaja* (*vainaa*), joka niin ikään on lainaa germaaneilta: ← germ. *wainaga- * 'itkettävä' tms. Tuonen tuville menneitä itkettiin ja muisteltiin.³

² Muinaisislannin *dán* 'kuolema' -sanan kantagermaanisessa asussa on *w:n* ja *n:n* välissä täytynyt olla välivokaali, eikä se tuolloin produktiivisen germaanisen morfologian mukaan taas ole voinut olla muu kuin pitkä *ī*, koska kerran verbin preesensvartalo on *ja*-vartalo *dauja-. Välivokaaliton *daw-ni- = *dauni- olisi nimittäin johtanut asuun misl. **daun: (vrt. misl. *dauði* 'kuolema'). Umlautin puuttuminen on säännönmukaista: vrt. misl. *ór-lausun* 'ratkaisu' < **-lausīni*- (verbistä *lausja- > misl. *leysa*), misl. *spurn* 'kysymys' < *spurnī- (verbistä *spurja- > misl. *spyrja*) (Meid 1967: 117–118). Tuo välivokaali olisi kuitenkin voinut alkuaan olla myös *e*, kuten edellä perustelen: germ. *daw-e-ni- < esigerm. **d^how-e-ni*-.

³ Kuolleiden muistamisesta selittyy vanha laina *menninkäinen* (muodostuksen suhteen vrt. *lemminkäinen* jne.), kuten jo Karsten (1915: 46–50) perusteli johtaessaan sanan germaanista. Ieur. pesyeen kantasana on verbi *men- 'muistella, ajatella'. Vrt. misl. *minni* 'muisto, muisti' (esim. *setja bautasteina till minnis* 'panna hautakivet [jonkun] muistoksi [kuoleman jälkeen]'), 'muistamisen kohde; muistomalja(n) juominen) vainajan (sitten myös pyhimyksen ja Jumalan) muistoksi' (Fritzner 701–703) < germ. *menþ-. Sanan kannaksi sopisi kai myös baltt. *mentā, mikäli liettuasta kirjattu (harvinainen) *menta* 'henki, mieli, sielu' (ks. Fraenkel 436) on todella vanha muodoste. Samaan indoeurooppalaiseen kantaan näyttää kuuluvan vanhana arjalaisena (iranilaisena) lainana myös suomen *mana* (*mennä manalle*, *manan majoille*). Vrt. avestan (iranin) *manā* 'jonkin ajatteleminen' = muinaisintian *manā* 'hartaus, hartauslaulu, hurskas into; epäluulo' (KEWA II 575; EWAia II 305). Näihin sanoihin toivon voivani palata toiste tarkemmin.

VIRON TÕBI 'TAUTI'

Sana näyttää levikiltään eteläitämerensuomalaiselta. Viron sanalla *tõbi*, gen. *tõve* t. *tõbe*, on alkuperäisvastine nimittäin vain liivissä: *te'B*, *tõ'B*, *to'B* (plur. *tebid*, *tobüd*) 'tauti' (Kettunen 411b). Virosta sana on lainautunut inkeroiseen Laukaansuun murteeseen ja suomeen Suursaaren murteeseen: *topi* 'tauti; keuhkotauti' (Nirvi 588; SKES 1347). Sana tavataan lisäksi Renvallin ja Lönnrotin sanakirjoissa, mutta lienee sielläkin viron mukaan konstruoitu (kuten jo SKES esittää).

Tämäkin sana on jäänyt etymologioimatta (vrt. Mägiste 3397–3398). Nyt näyttää vahvasti siltä, että sen alkuperä johtaa samalle germaaniselle 'kuoleman' lähteelle kuin *tuonen*. Onhan tunnettua, että kuoleman ja taudin käsitteet olivat varhaisina aikoina lähellä toisiaan: jos pahasti sairastuttiin, yleensä tautiin kuoltiinkin. Ts. jos sai ankaran taudin, sai kuolemankin. Näin selittyy se, että suomen *tauti*-sanan skandinaavinen originaali tunnetusti merkitsee 'kuolemaa': misl. maskuliini (*n*-vartalo) *daudi* 'kuolema' (r. *död*) < germ. **daudan-*. Ja tämänkin sanan germaaninen originaali on samaa pesyettä kuin *tuonen* originaali. Tauti on vain huomattavasti myöhemmältä ajalta kuin se. Huomattakoon suomen sanan *i*-vartalo, joka näyttää suoraan heijastavan myöhempää skandinaavista *n*-vartaloisen, ns. heikon maskuliinin *i*-loppuista nominatiivia *daudi*.

Mikä sitten sopisi germaaniseksi originaaliksi? Selityksiä lienee yhtä enemmän. Voitaisiin lähteä aivan samasta sanasta kuin edellä, germ. **dawīni-* < esiger. **d^how(ey)eni-*. Siinä tapauksessa olisi vain perusteltava, miksi dentaalinasaaliaines *-n-* ei edustu lainassa.

Tuoni palautuu vokaalivartaloon *towene (vrt. *tüwene > *tyyni*); sitä vastaava konsonanttivartalo olisi ollut *towen (= nyky-suomen **toven, gen. **tovenen), jolla ei suomesa ole jatkajia (vrt. sen sijaan *tüwen > *tyven*). Tällaisilla konsonanttivartaloilla näyttää olevan aika usein rinnallaan muodosteita, joissa koko *n*-aines on jäänyt pois: vrt. sm. *joutsen*, gen. *joutsenen*, rinnalla (harv., murt.) *jouts*, gen. *joutsen*, vir. (murt.) *joos*, gen. *joose* (Hahmo 1994: 33–34); *taimen*, gen. *taimenen* 'Lachsforelle', virossa *taim*, gen. *taime* id. (SKES 1197; Hahmo 1994: 80); sm. *tuumen*, plur. *tuumenet* (usein plur.) 'utare', rinnalla murt. *tuumi*, plur. *tuumet* ja karjalan *tuumi*, gen. *tuumen* id. ynnä viron *tuum*, gen. *tuume* 'paksu lihas reidessä tai sääressä': (SKES 1440; Wiedemann 1231; EKMS II 537; Hahmo 1994: 113–114⁴).

Viron *tõbi*, gen. *tõve* voi olla siis samantapainen *e*-vartaloisen lyhentymä kuin edellä mainitut *e*-vartaloiset variantit.

Toinen, ehkä vielä parempi etymologia on lähteä hieman toisesta germaanisesta originaalista, nimittäin siitä germaanisesta maskuliinisesta *n*-vartalosta, jota edustaa nykyisl. *-dái* yhdyssanoissa adj. *sví-dái* 'itsestään (teurastamatta) kuollut (kotieläimistä)', subst. *akur-dái* 'pillike', *fäärin dái* 'pillike', nykynorjan *dåe* id., ruotsin *då*, *dån* id. (nokkosen

⁴ Viron sanan yhdistää tähän Hahmo (1994: 114). Kuten jo SKES (1440, Erkki Itkonen) varovaisesti arvelee, *tuumen*-sanan takana näyttäisi olevan (myöhäinen) ieur. **tū-men-* tai (varhainen) germaaninen **pū-men-* 'paimen, turvotus' > (myöh. germ.) 'peukalo' (tähän myös lat. *tumēre* 'olla turvoksissa': ieur. **tew[H]-* 'turvota, olla turvoksissa'). — Erkki Itkonen ehdotuksen valossa totean, että *peuka-lo* voidaan selittää samasta (germaanisesta) 'turpean sormen' motivaatiosta: ← germ. **beuga-* > misl. *-bjúgr*, nykyisl. *bjúgur* 'turvotus, (vesi)pöhö'. Peukaloa nimitetään näet yleensä sen muihin sormiin nähden suuremman turpeuden, ei sen taipumisen mukaan (kuten Nilsson 1993 ehdottaa), ja permiläiskielten ja mordvan 'peukalo' -sanat viittaavat asuun *pälkä, mihin saamenkin 'peukalo' on sovitettavissa. (Toisin vielä SSA II 346 s.v. *peukalo*.)

näköinen, mutta ei polta, Ásgeir 104; AneW 72; Hellquist 168). Kantagermaaninen rekonstruktio tästä sanasta on *n*-vartalo **dawen-/dawan-*, jonka yksikön nominatiiviasu oli pohjoisgermaanisella puolella **dawēn-* (> **dawi* > misl. *dái*, Pipping 1922: 136–137). Hyvin vanha laina tästä olisi voinut viedä konsonanttivartaloiseen asuun **townen*, josta sitten *n*-aines kuitenkin olisi jäänyt pois, kuten edellisenkin selityksen mukaan. Tällöin päädyttäisiin *e*-vartaloon **towe*. Sanan lopun »käsittely» olisi siis sama kuin tapauksessa viron *tuum*, gen. *tuume* 'paksu liha' ~ germ. **pūmen-/pūman-* (ks. alaviitettä 3). On vielä kolmaskin germaaninen vartalo, jota voisi ajatella: germ. **dawa-*, jota edustaa muinaisisl. *dá* (neutri) 'tunnottomuus, tainnostila, horros', nykyisl. *dá* id., nykynorjan *då* id. (Ásgeir 103; AneW 71 jne). Tämän viimeisen selityksen tekee viron sanan *e*-vartaloisuus ehkä hieman toisia heikommaksi. Vanhoissa lainoissa *e*-vartalo tosin useinkin vastaa originaalien *a*- ym. vartaloita, mutta tällöin ensi tavu näyttäisi yleensä olevan pitkä eli raskas (*lehti, reisi, tuppi* jne.); vrt. kuitenkin *lovi*, joka voisi olla myös ← germ. **lawwō*, germaanissa siis kuitenkin raskas tavu.

Äänteellinen puoli ei tuota hankaluuksia. Viron keskivokaali *ō* on tunnetusti usein suomen *o*:n vastineena, joten se selittyy samoin kuin *o* suomen *tuoni* < **towene*-sanassa. Viron sanan mukautuminen astevaihteluun *p : β*: (*tōbi* : *tōve*) on sekin normaalia: samoin virossa esiintyy myös *lōbi* : *lōve* astevaihteluttoman *lōvi* : *lōve* rinnalla (= sm. *lovi* : *loven*; ks. Wiedemann 545). Lainojen tämäntapainen tempautuminen astevaihteluun on muutenkin tunnettua; vrt. vielä esim. sm. *lepo* : *levon* 'Ruhe', murt. *levo* 'Ruheplatz des Vies' ← germ. **hlewa-* '(tuulen)suoja', (tähän johdos tai suora laina) *levätä* : *lepään* ~ germ. **hlewja-* = **hleuja-* > keskiyläsaksan *ge-liuwen* 'levätä' (Koivulehto 1981b: 202).

Esittämiäni kolmea selitysvarianttia lienee vaikea panna paremmuusjärjestykseen. Kaksi ensimmäistä lienevät kuitenkin parempia kuin kolmas. Olennaista on, että viron sana selittyy lainaksi samasta germaanisesta 'kuoleman' pesyeestä kuin suomen *tuoni*. Viron sana antaa samalla lisävahvistusta suomen sanan rekonstruktiolle **towene*. Molemmat selitykset tukevat siten toisiaan.

TAINIO, TAINTUA

Tainio on yleiskielessä esiintymätön ja suomen murteissakin harvinainen, läntinen sana: *tainio* 'tainnostila', *olla tainiossa(an)* 'tiedottomana, pyörreksissä', 'taintunut, tiedoton': *oli aivan tainijona* (Etelä-Pohjanmaa), *mielentainio* 'mielenhäiriö' (Kuhmo). Sana on tavattu myös karjalan kielestä: *tainijo* 'tainnostila' (Uhtua), siellä se ilmeisesti on lainaa suomesta, kuten muutkin tämän pesyeen edustajat (SKES 1199: s.v. *taintua*). Yleiskielessä niin ikään tuntematon on myös SKES:ssa mainittu läntinen murreverbi *tainata* 'tainnuttaa, huumata (Kullaa, Ulvila, Lavia); raukaista, painostaa, väsyttää, pyöräyttää' (Ylä-Satakunta, paikoin Etelä-Pohjanmaa, harv. Varsinais-Suomi), edelleen *tainauttaa* 'iskeä, tainnuttaa iskemällä' (Varsinais-Suomi, Satakunta). Yleiskielisiä ovat taas jo Jusleniuksen tuntema *taintua* 'mennä tainnoksiin' ja johdokset *tainnuttaa*, **tainnos*: *mennä tainnoksiin, olla tainnoksissa*. Murteissa nämäkin samoin kuin jotkin muut johdokset näyttävät SKES:n tietojen mukaan olevan läntisiä.

On arveltu, että sanue kuuluisi laajempaan pesyeeseen, jossa rekonstruoituna kantasana on **taje-* (*taju, taipua, taittaa, taimi* jne., SKES). Kuitenkin jo itse johtosuhde jää

tässä tapauksessa hämäräksi. Lähinnä johdokseksi näyttäisi sopivan *taintua*, mutta silloinkaan ei juuri löydy paralleeliesimerkkiä. Pari *soida* (< **soje-*) ~ *sointua* näyttää samanlaiselta, mutta ei välttämättä ole: verbillä *sointua* on rinnallaan *sointi*, kun taas *taini on tuntematon. Muodollisesti *taintua* voisi olla *taini*-nominin konsonanttivartaloineen johdos, mutta semanttisesti tämä on mahdotonta. Vielä mahdottomampi olisi *taje-kannasta selittää substantiivina *tainio* ja verbiä *tainata*.

Näyttääkin siltä, että *pesye* on läntistä skandinaavista lainaa. Kantana on sama germaaninen sanue, josta jo aiemmin oli lainautunut *tuoni* ja viron *tõbi* 'tauti'. Germaaninen *dawīni- kehittyi nimittäin myöhemmin asuun nom. **dāin(i)-*, gen. *dānar, josta sitten (paradigman tasoittumisen kautta) muinaisislannin ja nykyislannin *dán*, gen. *dánar* 'kuolema' jne. (Ásgeir 105; vrt. Pipping 1922: 136–137). Germaaninen partisiiopin perfektin eli preteriti vastaavasta verbistä **daw(e)ja-* > misl. *deyja* 'kuolla' kuului toisaalta **dawena-*, ja se puolestaan kehittyi asuun **dāin-* > misl. *dáin-n* 'kuollut' (Pipping 1922: 98, 136–137). Tällaiset asut sopivat *pesyeen* originaaleiksi ja niistä selittyy myös *tainio*-nominin toisaalta substantiivinen, toisaalta adjektiivinen merkitys: 'tainnostila' ~ 'tainnoksissa oleva'. Merkitys 'tainnostila' jne. sopii sekin hyvin selitykseen: skandinaavisessa *pesyeessä* esiintyy keskeisenä myös 'pyörtymisen, taintumisen' ja 'tainnostilan, horrostilan' merkitys, lähes samoilla sanoilla, kuten jo edellä kävi ilmi. Vrt. vielä misl. *dá* (neutri) 'horros', nykyisl. *dá* 'tajuttomuus, horrostila' (< germ. **dawa-*). Huomattakoon erityisesti verbi: muinaisruotsin *dāna*, nykyruotsin *dåna* 'mennä tainnoksiin, tunnottomaksi', tanskan *dåne* id., johon ruotsin *dån* 'tainnostila' (Nielsen 78; SAOB VII D 2486, 2488, substantiivi on harvinainen, ehkä takaperoisjohdos verbistä). Jo indoeurooppalaisen juuriverbin merkitykseksi on rekonstruoitu 'nääntyä, mennä tainnoksiin, kuolla' (IEW 260).

Tainio-asun päätte *io* on ilmeisesti suomessa muovautunut. Muutamissa muissakaan *io*-päätteisissä lainoissa päätte ei tarkkaan vastaa originaaliasua. Esimerkkejä tällaisista tapauksista ovat ainakin *lantio* (germ. **landīn-*) ja *vainio* (germ. *hwainō). Kun skandinaavinen nomini **dāin(i)-* oli *i*-vartalo, sopii *io*-loppu hyvin.

Verbi *taintua* on tulkittavissa muodollisesti *tu*-johdokseksi kannasta **tain-*. Todellisuudessa se on voitu suoraankin, jo lainattaessa, muodostaa vastaavan skandinaavisen verbin pohjalta, jota edustaa jo mainittu samanmerkityksinen muinaisruotsin *dāna*, nykyruotsin *dåna*, tanskan *dåne* 'mennä tainnoksiin, taintua'. Skandinaavinen verbi on tulkittava *n*-aineksella muodostetuksi inkoatiiviverbiksi: nominaalista kantasanaa vastaa muinaisislannin *dáin-n* 'kuollut', Norrbottenin murteen *dåen* id. (Pipping 1922: 136) ja Bornholmin murteen *dåner* 'voimaton' (Nielsen 78). Täten verbin varhaisemmaksi asuksi voitaisiin periaatteessa rekonstruoida **dāi-(n)nō-*. Suffiksi *-tu-* sopii merkityksen kannalta hyvin. Tästä *-nt-* kannasta on sitten saatu vajaaparadigmainen *tainnos : *tainnoksissa*, *tainnoksiin*.

Lainautumisprosessin yksityiskohdat voi varmaan selittää toisinkin, mutta se ei muuta pääjuonta: sitä että tämä pienilevikkinen ja läntinen suomen sanue on skandinaavista lähtöä. Lisäksi voi todeta, että lainaetymologia näyttää osoittavan, että Pippingin (1922: 98, 136) selitys, jonka mukaan (muinais)islannin asu *dáin-* ja sitä vastaava Norrbottenin asu *dåen* 'kuollut' on äännelaillinen kehittymä, osuu oikeaan. Kockin (1906: 330) selityksen mukaan se taas olisi ollut analoginen.

Germaanisen 'kuolema'-sanueen sanoja on siis lainautunut itämerensuomeen yhä uudestaan. Vanhimpia ovat *tuoni* ja viron *tõbi*, näitä nuorempia on *pesye tainio* ~

▷

tainata ~ *taintua*, ja ilmeisesti tätäkin nuorempi *tauti*.

LISÄÄ -W-:N KADOSTA

SEKVENSSIT *VWI- JA *VWE-: OINAS JA UUHI

Etymologiani antavat vielä aihetta tarkastella sanansisäisen *v*:n katoa hieman laajemminkin. On esitetty, että *w*:n kato ja vokaalin pidentyminen sanassa *tyyni* olisi tapahtunut sisäheittoisen asun kautta: siis *tiwene > *tiwne > *tīne > *tyyni* (ks. esim. Hakulinen 1979: 39; selityksen on esittänyt Toivonen 1926: 49). Tuskin tällaista sisäheittoista väliastetta *tiwne tarvitsee kuitenkaan olettaa. Riittää, kun vanhimmaksi asuksi rekonstruoidaan vokaalivartalo *tiwene jo nominatiiviin. Sanansisäinen *w* on nimittäin ilmeisesti kadonnut äännelaillisesti varsinkin juuri kolmitavuisissa (tai sitä useampitavuisissa) vokaalivartaloisissa nomineissa.

Tunnettu balttilainen laina *oinas* selittyy tällä tavalla: originaali on ollut baltt. *avinas 'uroslammas, oinas'. Tässäkin siis on itämerensuomessa *o* *v*:n edellä. Toisen tavun *i* on vain aiheuttanut sen, että *owi*-jonosta on syntynyt diftongi *oi* eikä pitkää vokaalia, kuten tapauksissa *iūwe* > *ū*, *owe* > *ō*. Eihän sanansisäisen *j*:n kadonkaan aiheuttamaa pitkää vokaalia selitetä sisäheiton avulla: esim. *sāari* johdetaan asusta *sājere eikä sisäheittoisesta asusta *sājre, josta olisi kehittynyt suomeen diftonginen vartalo **sāiri : **sāiren. Sama pätee sanansisäisen *n*:n katoon: *kaari* palautuu vanhempaan asuun *kaŋere (eikä sisäheittoiseen asuun **kaŋre), edelleen tapauksiin *hiiri* ja *riihi* (< *šinere, *riŋeše).

Näyttääkin selvältä, että vokaalivartalo on säilynyt tai voittanut konsonanttivartalon yksikön nominatiivissakin nimenomaan silloin, kun ensimmäinen ja toinen tavu ovat voineet yhtyä vokaalien välisen konsonantin (*w*, *j*, *ŋ*, *x* = *ɣ*) kadotessa tai kadottua. Siksi meillä on vokaalivartalot *hiiri*, *kaari*, *riihi*, *sāari*, *tuoni*, *tyyni* ja *ääri*⁵ ja toisaalta konsonanttivartalot *huomen*, *ien* : *ikenet*, *manner*, *siemen*, *tanner*. Vain *tyyni* ~ *tyven* on kaksimuotoinen, mutta sekin siis mukautuu sääntöön: -*w*- on konsonanttivartalossa säilynyt ja yleistynyt sieltä sitten taivutusvartaloon. Onko vokaalivartalo vai konsonanttivartalo alkuperäinen, on epäolennaista. Pääasia on näiden kahden ilmiön riippuvuus toisistaan. Sisäheittoisia vokaalivartaloita ei tarvita eikä niitä voi edes olettaa, koska niihin perustuvaa diftongia ei ole syntynyt sellaisissa tapauksissa, jolloin ensi tavun vokaali olisi ollut avoin tai puoliavoin: *a*, *ä*, *o*, *e*. Kehitystä on varmaan säädellyt myös pyrkimys kaksitavuisen perushahmoon (yksikön nominatiiviin), silloin kun kielitaju ei ole enää tajunnut sanaa johdokseksi vaan perussanaksi.

Sanansisäistä -*w*:n katoa kolmitavuisessa vokaalivartalossa edellyttää myös sanalle *uuhi* ehdottamani (1991: 108) rekonstruktio sm.-ugr. *uwiči. Sana selittyy varhaiseksi indoeurooppalaiseksi lainaksi: ← ieur. *(H)*owi-s* 'lammas'; varhainen kehitys *o > *u on Janhusen (1981: 30) ja Sammallahten (1988: 486) mukaan tapahtunut seuraavan ta-

⁵ Esitin Riiassa 17.6.1995 («First Conference on Baltic Studies in Europe») *ääri*-sanalle etymologian, joka johtaa sen vanhemmasta asusta *ājere, jolloin se osoittautuu vanhaksi esibalttilaiseksi lainaksi: ← esibaltt. **eġ(ē)*- / *eġe-ro- > liett. *ežė* 'reuna, raja', *ežera-s* 'järvi'; arm. *ezr* 'reuna, raja'. Aion kirjoittaa tästä etymologiasta toiste seikkaperäisemmin.

vun **i/j:*n edellä. Tässä ei kuitenkaan ole syntynyt diftongia, mikä selittyy lainan varhaisuudesta. Alun alkaen ei jälkitavuuissa liene esiintynyt kuin yksi ei-väljä vokaalifoneemi, Janhusen (1981: 12) ja Sammallahten (1988: 481) mukaan uralilainen **i/j* = sm.-ugr. **i* (Sammallahti 1988: 487). Voisi myös sanoa, että oppositiota */e/ – /i/* ei jälkitavuuissa vielä ollut. Kun oppositio sitten syntyi, on alkuperäinen ei-väljä vokaali */i/* saanut tässä edustuksen */e/* samaan tapaan kuin muutenkin silloin, kun */i/* ei ollut sanan viimeinen äänne: vrt. *uni*, mutta *unena*, *unen*. Kehitys näyttää siis olleen: **uwiči* > **uweči* (~ **uweče*) > **ūči* > sm. *uuhi*. Sekä *oinaan* että *uuhēn* takana on siis sama ieur. 'lammas'. Lainat ovat vain eri-ikäisiä ja *oinaan* balttilaisessa originaalissa on nasaalisuffiksi.

i-diftongi voi siis syntyä *w*:-n kadottua vain, jos toisessa tavussa on ollut *i* (eikä *e*). *Oinas* on tästä hyvä esimerkki. *e*:n seurattessa tuloksena on taas ollut pitkä vokaali. Tämä merkitsee sitä, että toisessa tavussa (jälkitavussa) on jo verraten varhain ollut oppositio */e/ – /i/*, eli *e* ja *i* ovat siinäkin asemassa olleet jo verraten varhain eri foneemeja. Lisää evidenssiä saadaan vanhoista *ime*-johdoksista.

IME-JOHDOKSET

SEIMI JA SOIMI

Äsken luonnehtimaani tapaan selittyy *i*-diftongi myös vanhassa *ime*-johtimisessa suomen sanassa *seimi*, jonka rinnalla on velaarinen variantti *soimi* (= viron *sõim*). Sana on ilmeinen johdos verbivartalosta **sewe-* ~ **šewe-* > **sō-* 'syödä'; se siis palautuu alkuperäiseen vokaalivartaloon **sewime* (t. **šewime*). Yhteyttä *syödä*-verbiin on ajateltu jo SKES:n *soimi*-artikkelissa, jonka on kirjoittanut Aulis J. Joki: »Selvittämättä on se mahdollisuus, että kysymyksessä olisi samantapainen johd. *syödä* verbistä kuin esim. *loimi* verbistä *luoda*.» Motivaation suhteen voidaan mainita kolme rinnakkaistapausta: ensinnäkin gootin *uz-eta* (*e* luettava pitkäksi) 'seimi', joka on johdos germ. verbistä **eta-* 'syödä' (= gootin *itan*), toiseksi yleisslaavilainen sana, jota venäjässä edustaa *jasli* (mon.) 'seimi', ja kolmanneksi liettuan *ėdžios* (mon.) 'seimi', molemmat jälkimmäiset johdoksia baltoslaavin verbistä **ēd-* 'syödä'. **sewime* > *seimi* ~ *soimi* on siis motivaatioltaan 'syömäpaikka, syömäväljne' tms.; seimestähän juhta syö. Semanttinen paralleeli löytyy virostakin: viron murteiden *sööde*, gen. *sööte*, *söötme* '(karjan)ruoka, rehu; soimi' (SKES 1155: Länsimäki 1987: 138; EKMS II 458).

Tällainen *seimen* etymologia on jäänyt huomaamatta tai ainakin varmentamatta muun muassa siksi, että sana aiemmin liitettiin harvinaiseen substantiiviin *saima* 'isohko vene'. Siihen se ei kuitenkaan äänteellisesti sovi, kuten jo SKES toteaa.

Seimi ~ *soimi* on niin vanha johdos, että siinä ei näy kantaverbin vartalon myöhempi asu **sō-*. Virossa *sõim* kyllä esiintyy (Wiedemann 1067), mutta se lienee myöhempää tartuntaa verbistä.⁶ Vanhuudestaan huolimatta johdos esiintyy vain itämerensuomessa.

⁶ Länsimäki (1987: 138) jättää *seimi*-sanän etymologian SKES:n arvelun varaan, mutta huomauttaa, että »*loini puuta* vastaavaa äännelaillista kiteymää (**sōin-* tms.) ei kuitenkaan ole olemassa.». Kuitenkin myös *seimi* ~ *soimi* on äännelaillinen, kun lähdetään riittävän varhaisesta kielen tasosta. Tyyppi **sōin-* esiintyisi vain, jos johdos olisi nykytasossa syntynyt ja siten läpinäkyvä, jolloin mitään etymologointia ei tarvittaisikaan. *Seimi* on kuitenkin kauan sitten leksikaalistunut täysin läpinäkymättömäksi.

Mielenkiintoista on, että rinnalle on kehittynyt takavokaalinen muoto *soimi*. Sekin osoittaa johdoksen vanhuuden, sillä velaaristuminen on tapahtunut tietenkin jo silloin, kun johdoksen asu oli **sewime* (tai vasta **sewemi*: ks. tuonnempaa s. 335). Velaaristuneen asun levikki on laaja, ehkä laajempi kuin etuvokaalisen asun: paitsi suomessa, eritoten itämurteissa, takavokaali näyttäisi olevan yksinomainen tai ainakin yleisempi karjala-aunuksessa, lyydissä, vatjassa ja virossa (ks. SKES). Sporadisesti on siis tapahtunut myös velaaristumista *eweli* > *oweli*. Tämmöinen kehitys on foneettisesti kovin luonnollinen, ja paralleelleja löytyy mm. indoeurooppalaiselta taholta. Suomestakin niitä kannattaisi etsiä lisää.

Johdos *loimi*, mon. *loimet* on tulkittu myöhäiseksi analogiseksi vokaalivartaloksi; ainoa äänneläillinen vastine olisi **loin* : *loimen* (vrt. *loin-puut*). Näin voi tietenkin olla, mutta mahdollista on myös se, että johdos on samalla tavalla vanha kuin *seimi*. Itämerensuomen *luoda*-verbi palautuu asuun **luŋe-*, mikäli sille saamesta esitetty vastine on oikea (siitä ks. SSA 105). Alkuperäinen ensi tavun *u* ei nähdäkseni kaada johdoksen vanhuuden oletusta. Tuntuu tosin luontevalta, että jokin **luŋime* olisi kehittynyt asuksi ***luimi* eikä *loimi*, mutta jälkimmäistäkään asua ei voine tässä tapauksessa sitovasti osoittaa epä-äänneläilliseksi. Ja vaikka se sellainen olisikin, sen syntyminen olisi varsin hyvin perusteltavissa. Johdoksen kuuluminen kantaverbiinsä on aina säilynyt kielitajussa; esim. konneksio *luoda loimet* on varmasti ollut kiinteä ilmaus siitä pitäen, kun loimia on yleensä luotu. On näin ollen selvää, että ***luimi*-asu ei olisi koskaan päässyt vakiintumaan, vaan läpinäkyvä *loimi* < **lō-ime* olisi sen voittanut. *seimen* tapauksessa ei vastaavaa lujaa konneksiota ole voinut syntyä: *seimi* ei ole *syödä*-verbin täydennys, ei objekti (sisäinen objekti) eikä muukaan: ***syödä seimi* ei käy, *syödä seimellä* tms. on taas tuskin kiinteä syntagma, joten vanha johdos on päässyt täysin hämärtymään. — Mordvassa *luoda*-verbin vastine näyttäisi olevan (ersä) *lijems*, (mokša) *lijəms* 'luoda kangasta'; tosin rinnastus on vokaaliltaan kannalta epäsäännöllinen.⁷ Tästä verbistä on johdettu ersämordvan *lijma*, mokšamordvan *límä* 'loimi' (Paasonen II 1135).

TOIMI

Seimen ~ *soimen* ja *loimen* lisäksi suomen yleiskielessä on vain kaksi muuta sanaa, joilla on sama vartalotyyppi yksikön nominatiivissa (-*Vime*), nimittäin *taimi* : *taimen* ja *toimi* : *toimen*. On aivan odotuksenmukaista, että myös ne selittyvät samalla tavalla hämärtyneiksi johdoksiksi. Molemmille on sellaista etymologiaa jo ajateltakin.

Taimi on liitetty **taje*-vartalon yhteyteen (SKES 1198: »mahd.», 1200: »ilmeisesti») Tämä vartalo ei ainakaan nykyään esiinny itsenäisenä verbinä tai nominina, mutta sille on esitetty useita johdoksia: *taju*, *taipua*, *taistaa*, *taittaa* (SKES). *Taimi* olisi siis alkuperäiseltä, johtosuhteeseen perustuvalta motivaatioltaan (motivaatiomerkitykseltään) **'taipuma, taive'* tms. Miten sitten denotaatiomerkitykseksi on voinut tulla 'taimi, verso' tms.? Ilmeisesti siksi, että nuori siemenestä versova taimi on aluksi yleensä taipunut, mutkalla, usein jopa silmukan muotoinen. Semanttinen paralleeli löytyy läheltä: ruotsin murt. *ål*, *åle* 'viljan oras, perunan tai muun kasvin taimi' < germ. **anh-lu-*, joka yhdistetään juu-

⁷ Vrt. sen sijaan suomen *tuoda* = mordvan (E) *tujems*, (Ahlqvist) *tuvoms*, (M) *tujəms* (SKES 1404). SSA (II 87, s.v. *loimi*) katsoo mordvan verbivastineen epävarmaksi. Mordvan nominijohdos vastaisi suomen johdosta *luoma*: itämerensuomen *ime*-suffiksin tilalla on vain pelkkä *-ma* (Ravila 1937: 44; Ojansuu 1921: 69).

reen ieur. **ank-* (< **h₂enk-*) 'taivuttaa', eli samaan juureen, josta on saatu lainana suomen *onki*. (Tästä juuresta ovat lähtöisin myös esim. kreikan *ánkylos* 'taipunut, koukku-' ja muinaisintian *ankurá-* 'vesa', Hellquist 1418; IEW 45–46.)

Taimi on siten ilmeinen johdos vartalosta **taje-* *'taipua t. taivuttaa'. Mutta onko myös *toimi* johdos oletetusta vartalosta **toje-*? Tämántapaista on ajateltu (vrt. Rapola 1928: 124), ja SKES (1327) kehottaa vertaamaan tätä sanaa verbeihin *tointaa* 'toimittaa, järjestää, huoltaa; (kielt.) tehota; kannattaa' yms., *toipua* 'parantua, virkistyä, tointua' ja *toittaa* 'tehota, vaikuttaa' yms. Jos sanat kuuluisivat yhteen, yhteiseksi kannaksi jäisi lähinnä verbaalinen perusvartalo **toje-*.⁸ Tällainen vartalo on kuitenkin hypoteettisempi kuin **taje-*; sisältyyhän jälkimmäinen vartalo lähes sellaisenaan *u*-johdokseen *taju*, kun taas **toju on aivan tuntematon. Oletetun vartalon semanttista sisältöä olisi siten hankala määrittää. Verbien yhteiseksi semanttiseksi piirteeksi voidaan kyllä ajatella jonkinlaista positiivista tapahtumista tai toimintaa, mutta sen selvempää kantavartalon merkitystä ei niistä saa irti. Huomattava on lisäksi, että verbi *tointaa* ja edelleenjohdos *tointua* ovat ilmeisesti johtuneet *toimi*-sanasta: sen konsonanttivartalosta (Rapola 1928: 124; SKES 1329).

Toimi on yleisitämerensuomalainen sana, vepsässä esiintyy tosin enää vain siitä johdettuja verbejä, joita SKES:ssa on esitelty. Pitemmälle se ei — odotuksenmukaisesti — ulotu; vastaavan saamen sanan *doai* 'bmâ' 'tehtävä, puuha' yms. on SKES katsonut lainaksi suomesta, ja sellainen se on jo ensi tavun vokaalinsakin takia. Merkittävää on, että sana on myös vanha kudontatermi: sm. *toimi* 'kolmi- tai tav. neliniitisen kankaan viistoonjuokseva loimiriha, kankaan kudontakuvioitus', *kangas on toimella* 'kangas on alulla, kankaan kuvioitus on alkanut tulla näkyviin', karj. *toimi* 'neliniitisessä kankaassa oleva juova', vir. *toim*, gen. *toime* 'kankaan koristekuvio'. Nirvi (1964: 50–51) pitääkin tätä sanaa alkuaan kudontaterminä. Rapola (1928) osoitti, että vanhassa kirjasuomessa sanalla on ollut yleisesti sellaisia merkityksiä kuin 'järki, järjestys, kunto' yms., vrt. *tulla toimeen* 'reda sig'. Tällaista sanan sisältöä hän päätyi olettamaan vanhemmaksi kuin nykykielen tuntema 'puuha, tehtävä, työ, tekeminen, teko, virka' (mts. 129–134). Murteissa myös jälkimmäinen käyttö on kuitenkin normaalia, ja se tunnetaan lisäksi karjala-aunuksessa ja saameen lainautuneena (SKES). Nuoresta merkityksestä ei siis tässäkään voi puhua. Silti on ilmeistä, että sanalla on jo vanhastaan ollut käyttöä sekä kutomaterminä että jonkinlaista 'järjestystä' merkitsevänä.

Puhtaasti morfologian kannalta *toimi* sopisi verbin **tō-* > *tuo-da* 'bringen' johdokseksi, mutta semanttisesti tämä on aivan epäuskottavaa. Joudumme näin tutkimaan, selittykö sanue vanhasta lainakannasta. Sopiva kanta löytyykin helposti. Tarkoitin germaanista *ja*-verbiä, jota gootissa edustaa (inf.) *taujan* 'tehdä', preteriti *tawida* 'minä tein', kantaskandinavaavissa preteritivartalo *tawiðō* 'minä tein, valmistin', muinaisyläsaksan *zouwen* 'valmistaa', muinaisalasaksan *tōgean* 'tehdä' jne. Kantagermaaninen vartalo on siis ollut **tau-jela-* = < **tawijela-* < **taw-ej-e/a-* (Kluge-Mitzka 806 s.v. *zauen*), ja sitä vastaisi esigermaaninen **dow-ey-e/o-* (tai mahdollisesti myös **dow-y-e/o-*). Tällaisilla temaattisilla verbeillä preesensvartalo päättyy aina joko teemavokaaliin *e* tai *o* (> germ. *e* > *i* tai *a*) sen mukaan, mikä suffiksi seuraa. Tämän vartalon odotuksenmukainen substituutio olisi varhaiskantasuomessa ollut juuri verbivartalo **towe-* (vrt. *hake-a*, *koke-a* jne., joista Koivu-

⁸Rapola (1928: 124) kirjoittaa *toittaa*-verbistä: »Voisi myös ajatella kantavartaloa **toj-*, vrt. *toi-pu-* ja — *toimi(?)*». Samalla hän viittaa Budenziin, joka on ollut samalla linjalla.

lehto 1991: 45). Vähän myöhemmin siitä olisi äännelaillisesti tullut **tō-*. *toimi* selittyy tämän verbivartalon vokaalivartaloiseksi johdokseksi, joka on säännölliseen tapaan muodostettu *ime*-suffiksilla. Kyseessä on joko a) hyvin vanha johdos **tow-ime* > **toime* tai b) vähän nuorempi **tō-ime* → **toime*. Kantaverbi **towe-* > **tō-* 'tehdä, valmistaa' on hävinnyt, koska siitä tuli varhain homonyymi verbille **tō-* 'tuoda', joka palautuu sm.-ugr. asuun **toxi-* = **toge-*. Siten verbi elää enää vain vanhassa johdoksessaan *toimi* 'tehtävä, työ'.

Ensi tavun *o*:sta on todettava samaa kuin tapauksessa **towene* 'tuoni': se voi heijastaa vielä esigermaanista *o*:ta, mutta myös germaanisella *a*:lla on tässä voinut olla lievästi labiaalinen reaalistuma, joka on korvattu itämerensuomessa *o*:lla.⁹

Toimi-sanana semantiikan kannalta on huomion arvoista, että germaanisellakin puolella **tawija*-verbin pesye liittyy tekstiilitöihin: toisaalta pellavan ja villan valmistukseen, kuten tuonnempana puheeksi tuleva *työ(t)*, toisaalta kangaspuihin. Germaanista pesyettä edustaa näet mm. germ. **tōwa-* > misl. *tó* (neutri) 'puhdistamaton pellava t. hamppu; rohtimet', nykyislannin *tó* 'kehruukset', nnorj. *to* 'kehruu- tai kudonta-aineet, kehruukset', muinaisruotsin *to* id. ja ruotsin murt. *to* 'puhdistamaton villa tai pellava; rohtimet' (AneW 593; Torp 792; Hellquist 1198; IEW 218), samoin germ. **tauwa-* (= **tawwa-*) > muinaisalasaksan *tou* (neutri) 'rohtimet, tappurat', keskialasaksan *touwe, tou* (neutri) 'työkalu, kangaspuut; köysi', keskihollannin *touwe, touw* (neutri) 'työkalu; kangaspuut; köysi' ja keskiyläsaksan *ge-zouwe* (myös *ge-zawe*) (neutri) 'työväline; varusteet'. Samaa pesyettä on vielä germ. **tōw(i)ja-* > gootin **tōja-* (neutri): gootin nominatiivi *taui*, geneetiivi *tojis* 'työ, toiminta' ja germ. **tō(w)ja-z* > gootin *tojis* 'tekijä' yhdyssanassa *ubil-tojis* 'pahantekijä'. Germaaninen (*u*)*la*-johdos on **tōw(u)la-* > misl. *tól* 'työkalu', muinaisenglannin *tōl* 'työkalu, ase', nykyenglannin *tool*. (Ásgeir 1051; AneW 594; Hellquist 1198; IEW 218; Lehmann 342.) — Saameen on tästä pesyeestä lainautunut (N) *duoggje* 'käsi-työ', joka tunnetaan kaikkialla paitsi eteläsaamessa (Lehtiranta 1989: n:o 1290); originaalina näyttäisi olleen gootissa edusteilla oleva **tōja-* 'työ' -vartalo < germ. **tōwja-*. Tosin saamen sanansisäinen *-j-* voisi olla vain kaksitavuisuuden vaatima lisä, jolloin originaaliksi sopisi myöhempi skandinaavinen *tō* 'rohtimet, kehruukset'. Thomsen (1869: 154) on yhdistänyt sanan gootin asuun.

'Järjestyksen' merkityskin tavataan germaaniselta puolelta, jos samaa pesyettä on gootin *tewa* 'järjestys' (kreikan *táγμα*, 1. Kor. 15, 23) = langobardin *zāwa* (suunnilleen) 'osasto' [Lehmann: »association»] = muinaisyläsaksan *zāwa* 'väri' (< *'valmistaminen'?). Tätä ei tosin kuitenkaan ole pidetty varmana. (IEW 218; AneW 593; Lehmann 343.) Sannassa edustuisi siinä tapauksessa pitkän *ō*:n rinnalla oleva pitkän *ē*:n aste germ. **tēw-*. Mutta vaikka kyseinen germ. sana ei kuuluisikaan tähän yhteyteen, ei vanhan kirjasuomen *toimi*-sanana vallitseva merkitys 'järjestys, (hyvä) kunto' yms. sotisi germaanista alkuperää

⁹Germaaniseen verbiin on kaavailtu myös indoeurooppalaista laryngaalia (Lehmann 1955: 362–363; Polomé 1959: 391; ei enää Lehmann 342). Näin on tehty ilmeisesti toisaalta siksi, että pesyeessä esiintyy nominaalijohdoksia, joissa on pitkä germ. *ō*, toisaalta siksi, että länsigermaanista tunnetaan johdos, joka näyttää viittaavan geminaatioon germ. *-ww-* (näistä ks. yllä **tauwa* ym.). Mikäli laryngaali olisi alkuaan todella ollut ole-massa, germ. **tawija-* olisi palautettava ieur. asuun **dHw-(e)ye/o-*, jonka foneettinen toteuma olisi ollut kai lähinnä **d_oHw-* tai **d_aHw-*. Geminaation takia laryngaalia ei kuitenkaan tarvitse olettaa: *-Hw-* ei näytä sitä aiheuttaneen (ks. Beekes 1988: 98). Pitkät *ō*:t voidaan taas selittää ns. pidennysasteeksi (Dehnstufe), oikeastaan ns. *vrddhi*-muodosteeksi. Jos laryngaali olisi pesyeessä kuitenkin esiintynyt, lainautumisen olisi täytynyt tapahtua sen kadon jälkeen, mikä ei aiheuta hankaluuksia sekään.

vastaan. Päästäänhän juuri 'tekemisestä, valmistamisesta' hyvin helposti tällaisiin nominaalisiin sävyihin. Esim. ruotsin *reda*-verbin merkitys on alkuaan ollut 'valmistaa', siihen perustuu merkitys 'selvittää, järjestää', ja samalta pohjalta selittyvät *reda sig* 'tulla toimeen', subst. *reda* 'järjestys, (hyvä) kunto'.

Myös verbi *toittaa* selittyy johdokseksi kannasta **towe-* > **tō-*. Kyseessä on siis säännöllinen *itta*-suffiksilla johdettu **tō-itta-*, joka tietenkin realistuu asussa **toitta-*. Samantapaisia johdoksia ovat mm. germaanisiet lainaverbit *heittää, peittää, laittaa, maittaa* (ks. Terho Itkonen 1980). Verbi tunnetaan suomen puolella lähinnä vain murteista; sen merkityksiä ovat paitsi 'tehot, vaikuttaa (esim. ruoka, juoma)' murteittain myös 'alkaa menestyä, alkaa kasvaa; käsittää, tajuta; tulla tajuihinsa, virota' (SKES 1329). Virossa 'tehoaminen' on kehittynyt 'ravitsemiseksi': *toitma* (1. inf. *toita*) 'ravita, ruokkia', johdos *toit*, gen. *toidu* 'ravinto, ruoka' (SKES; Wiedemann 1168). Verbin ja sen johdoksen samanlaista käyttöä vatjassa ja liivissä SKES epäilee virosta lainatuksi.

Jos *toipua* tosiaan kuuluu etymologisesti tähän, sen ensi tavun diftongi voisi olla analoginen. Odottaisi näet oikeastaan asua **tuopua*: (vrt. **jō-* → *juopua*). Kun kantaverbi kuitenkin oli jo kauan sitten kadonnut, on ymmärrettävää, että tällainen suhteellisen myöhäinen johdos mukautui *taipua, vaipua, voipua* -verbien mallia noudattaen *oi*-diftongilliseksi, olihan rinnalla myös lähes samanmerkityksinen *tointua*.

Vaihtoehtoisesti *toimi* voitaisiin selittää myös juuri esitellyistä germaanisista nominivartaloista **tōwa-* (> misl. *tó* jne.) tai germ. **tōw[i]ja-* (> gootin *taui, tojis*). Tällöin olisi ajateltava, että *ime*-suffiksi, kuten ainakin sen todennäköinen edeltäjä *ma, mä*, on voinut liittyä myös nominikantaan. Vanhin asu olisi siinä tapauksessa ollut **towe-ma* (tai **towa-ma*), josta olisi päädytty *ime*-vartaloon samoin kuin Hakulisen (1979: 131) mainitsemassa tapauksessa *seinin* : *seinimen* 'seinämä; seinävaarna'.

Germaanisien pesyeen oma etymologia, ts. sen indoeurooppalainen tausta, on jäänyt epävarmaksi. Vanhastaan se on liitetty ieur. pesyeeseen **dew-/dow-/du-*, joka olisi merkinnyt jotain sellaista kuin 'palvoa (uskonnollisesti, lahjoin); suoda' (IEW 218). Mikäli etymologia on oikea, 'työ' ja 'tekeminen, valmistaminen' juontaisi tässä alkunsa uskonnollisista suorituksista, menoista. Germaanisessa vaiheesta tästä sävystä ei kuitenkaan ole mitään merkkiä. Siksi voisi paremminkin ajatella, että verbijuuri ieur. **dew-* on oikeastaan alkuaan sama kuin ieur. **dew-* 'vetää' (vrt. Ásgeir 1049 s.v. *tó* 'kehruukset', 1948 s.v. *tjóður* 'liekaköysi'; IEW 221; tämän juuren laajenne on ieur. **dew-k-* 'vetää' > saksan *ziehen*). Tällaisesta perusmerkityksestä päästään sekä 'valmistamiseen' että 'kehrukseen'. Samaan tapaan saksan *Zeug* 'aines; kangas, kudos' ja *erzeugen* 'tuottaa, valmistaa' kuuluvat etymologisesti viime kädessä *ziehen* 'vetää' -verbin yhteyteen. Vrt. myös Kauppi-Heikiltä saatuun Nykysuomen sanakirjan esimerkkiin *Kustaava veti* [= kehräsi] *vakavana lankaa* – – .

TOIMI JA TYÖ

Germaaninen verbi **tawija-* = ieur. **doweye/o-* sopii muodollisesti olemaan *o*-asteinen johdos *e*-asteisesta (vahvasta) perusverbistä germ. **tew-(e/a-)* = ieur. **dew-(e/o-)*. Tällainen *o*-asteinen johdostyyppi oli peräti tavallinen, ja johdot olivat merkitykseltään normaalisti joko kausatiivisia tai intensiivis-iteratiivisia (Meid 1967: 246–247). Jälkimmäinen merkityssävy sopii tässä hyvin. Ehkä samantapainen johdos on myös edellä esitelty

preesensvartalo germ. **dauja-* ~ **dawija-* 'kuolla', sillä gootissa esiintyy *e*-asteinen asu *diwan* (neutri) 'kuollut', joka voidaan tulkita partisiipin preteritiksi vahvasta verbistä gootin *diwan (inf.) < germ. **dew-a-*, inf. **dew-a-na-* (Ásgeir 112, AenW 76, Bammesberger 1986: 137). Tästä partisiipista on gootin korpuksessa lisäksi edelleenjohdos *un-diwanei* (heikko feminiini) 'kuolemattomuus' (Bammesberger 1986: 137).¹⁰

Pelkästään germaanisten indiisien pohjalta voidaan siis olettaa vahvaa kantaverbiä **tew-* (= ieur. **dew-*), joka on voinut olla joko temaattinen **tew-e/a-* tai atemaattinen **tew-*. Tällöin joutuu kysymään, eikö tästä kannasta ole muinoin lainautunut myös se *tewe, jota edustavat itämerensuomen *työ* (< *tō) ja mordvan E *tév*, *täü*, M *tév* 'työ, teko, toimi, asia' (SKES 1470). Substantiivia ei tosin mielellään johtaisi lähtökielen verbistä, mutta on mahdollista olettaa, että verbin rinnalla on ollut joko samanasteinen johdos germ. **tew-a-* tai **tew-i-* < esiger. **dew-o-/dew-i-* tai sitten suorastaan juurinomini germ. **tew-* < esiger. **dew-*. Kaikki nämä asut ovat esigermaanisen-germaanisen morfologian puitteissa aivan mahdollisia, ks. Bammesberger 1990: 58–62, 136–138, 27–28. Tällainen asu sopii *tewe-sanana originaaliksi. Näin saisi tämänkin suomalais-mordvalainen perusvartaloinen kulttuurisana etymologian. Eihän se voi olla deskriptiivistä alkuperää, ja tuskin sen ikä toisaalta ylittää niin varhaisiin uralilaisiin aikoihin, että ainoaksi etymologiaksi jäisi vain sen ikivanhuus samalla tavalla kuin indoeurooppalaisten juurien.

Lainaetymologian kannalta huomion arvoista on vielä, että yhteisitämerensuomalainen *työ* liittyy itämerensuomen itäisissä kielissä pellaviin, niiden puhdistamiseen ja rohtimiin aivan samalla tavalla kuin edellä *toimi*-sanana yhteydessä esitelty germaaninen sanue. Karjalassa tällaiset merkitykset ovat yleisiä, lyydissä ja vepsässä yksinomaisia: karjalan *tüö* 'työ, toimi, tehtävä, (vars. pl.:) (valmiiksi harjattu) pellava, rohdin', lyydin *tüö* (us. pl.) 'pellavat, hamput, rohtimet, tappurat; valmiit pellavat, kehräämistä vaille', vepsän *t'ö* jne. 'pellava', *töhñe* 'pellavainen, pellava- (muokausvaiheessaan t. muokattuna)'. Vatjassa, virossa ja liivissä sanan vastineet merkitsevät vain 'työtä' (SKES 1470). Näin semanttisesti ja äänteellisesti läheiset *työ* ja *toimi* kuuluisivat etymologisestikin yhteen, eivät kuitenkaan kielensisäisesti vaan (esi)germaanisen lainanantajakielen kautta.

IME-JOHDIN

Vanhat johdokset *loimi*, *seimi* ~ *soimi*, *toimi* ja *taimi* osoittavat, että *ime*-johtimen vanhin funktio ei ollut ainakaan pelkästään 'nomen instrumenti' (tekimennimi), vaan merkitys on ollut laajempi ja diffuusimpi: johdokset ovat olleet yleisemmin verbaalisubstantiiveja, teonnimiä. Tähän tapaan on ennenkin ajateltu, kyseessä on lienee vanha erikoistuma teonnimiä muodostavasta *ma*, *mä*-suffiksista. Vaikutuksensa on voinut olla myös vanhalla *asen*

¹⁰Se, että oletettu kantaverbi **dew-a-* ei ole säilynyt, voi olla vain yksi ilmenemä siitä, että vahvoista verbeistä näyttää muutenkin juurirakenne (C)*ew-* ja (C)*ey-* hävinneen (ks. Bammesberger 1986: 137). Tämä selittäisi samalla myös perusverbin germ. **tew-a-* 'tehdä, valmistaa' (< 'vetää'?) häviämisen. — Gootin *diwan* < **dew-a-na-* eroaa kyllä sikäli yleistetystä rakenteesta (C)*eR-*, että tapauksissa, joissa *R* = nasaali tai likvida, tässä partisiipissa on katoaste. **dew-* juuressa katoaste olisi kuitenkin vienyt asuun **du-a-na-*, joka luultavasti olisi toteutunut asuna **dwana-*. Tämmöinen asu olisi taas ollut outo, joten täysasteen »palauttaminen» olisi luonnollista.

: *asemen*-tyypillä (ks. erityisesti Terho Itkonen 1968: 119–220; Hakulinen 1979: 36, 132; Ojansuu 1921: 68–72; Ravila 1937: 44). Jos otamme mallitapaukseksi verbin *syödä* < **sewe-*, kehitys olisi ollut tämän aikaisemman selityksen mukaan jotain sellaista kuin *sewe-mä : *sewe-män > *sewemi : *sewemän > (-i:n epenteesi) *seweim : *sewemän > *sewin : *sewemän > (vartalon vaihdos obliikvisijoissa) *sewin : **se(w)imen* > *sein : *seimen > *seimi* : *seimen*. Vokaalivartaloinen nominatiivi *seimi* olisi siis vasta taivutuksesta analogisesti yleistetty. Tämä selitys ei ole välttämättä ristiriidassa tässä tutkielmassa syntyneen kuvan kanssa. Olennaistahan ei ole se, kumpi nominatiivivartalo on vanhempi; kolmitavuisuuskin toteutuu joka tapauksessa taivutuksessa. Vokaalivartaloinen nominatiivi voisi hyvin olla alkuaan analoginen, vaikka vanha sekin. Koska käsittelemäni johdokset ovat täysin hämärtyneitä ja näin menettäneet johdoksen luonteensa, olisi ymmärrettävää, että juuri niissä on taivutusta säännöllistetty ottamalla käyttöön vokaalivartaloinen nominatiivi. On kuitenkin huomattava, että selitys vie seuraavaan kronologiaan: -w:-n kato on tapahtunut vasta sitten, kun ainakin loppu-i:n epenteesi oli jo tapahtunut, ja mieluiten vasta sitten, kun myös toisen tavun *ei*-diftongi oli jo muuttunut *i*:ksi (*sewe-mi > *seweim > *sewin > *sein > analog. *seimi*). -w:-n kato olisi siis verraten myöhäinen. Muussa tapauksessahan supistuvaa diftongia ei olisi ensi tavuun syntynyt, vaan olisi päädytty asuun (*sewemi > **söömi) > **syömi.¹¹

LÄHTEET

- AneW = Jan de Vries, *Altnordisches etymologisches Wörterbuch. Zweite verbesserte Auflage.* E. J. Brill, Leiden 1962.
- Ásgeir = Ásgeir Blöndal Magnússon, *Íslensk orðsifjabók. Orðabók Háskolans,* Reykjavík 1989.
- BAMMESBERGER, ALFRED 1986: *Der Aufbau des germanischen Verbalsystems.* Carl Winter, Heidelberg.
- 1990: *Die Morphologie des urgermanischen Nomens.* Carl Winter, Heidelberg.
- BEEKES, ROBERT S. P. 1988: *Laryngeal developments: A survey.* – Alfred Bammesberger (toim.), *Die Laryngaltheorie und die Rekonstruktion des indogermanischen Laut- und Formensystems* s. 59–121. Carl Winter, Heidelberg.
- BRUGMANN 1906: *Vergleichende Laut-, Stammbildungs- und Flexionslehre der indogermanischen Sprachen. Zweiter Band, erster Teil.* Trübner, Straßburg.
- CIFU 2: I = *Congressus Secundus Internationalis Fenno-Ugristarum Helsingiae habitus* 23.–28. VIII. 1965. Pars I. *Societas Fenno-Ugrica,* Helsinki 1968.
- EKMS = Andrus Saareste, *Eesti keele mõisteline sõnaraamat I–IV.* Vaba Eesti, Stockholm 1958–1963; *Indeks. Finsk-ugriska institutionen,* Uppsala 1979.
- EWAia = Manfred Mayrhofer, *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen I–.* C. Winter, Heidelberg 1986–.
- Fraenkel = Ernst Fraenkel, *Litauisches etymologisches Wörterbuch.* Carl Winter – Van-

¹¹ Suomessa on pari vanhaa *-ime*-loppuista sanaa, joihin epenteesiselitys ei näyttäisi pätevän: *uudin* : *uutimen*, *ydin* : *ytimen* (vrt. Sammallahti 1988: 542, 551; ks. myös Terho Itkonen 1968: 220).

- denhoeck & Ruprecht, Heidelberg – Göttingen 1962–1965.
- Fritzner = Johan Fritzner, Ordbog over det gamle norske Sprog I–III. Den norske Forlagsforening, Kristiania 1886–1896.
- FUF = Finnisch-ugrische Forschungen.
- Ganander = Christfried Ganander, Nytt Finskt Lexicon (1787). Käsikirjoituksesta tehty näköispainos I–III. WSOY, Porvoo – Helsinki 1937–40.
- HAHMO, SIRKKA-LIISA 1994: Grundlexem oder Ableitung? Die finnischen Nomina der Typen *kämmen* und *pähkinä* und ihre Geschichte. SKS, Helsinki.
- HAKULINEN, LAURI 1979: Suomen kielen rakenne ja kehitys. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Otava, Helsinki.
- Hellquist = Elof Hellquist, Svensk etymologisk ordbok. Tredje upplagan. Gleerup, Lund 1939.
- IEW = Julius Pokorny, Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. Francke, Heidelberg und München 1959.
- Itkonen = Erkki Itkonen, Inarilappisches Wörterbuch I–IV. Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki 1986–1991.
- ITKONEN, ERKKI 1949: Beiträge zur Geschichte der einsilbigen Wortstämme im Finnischen. – FUF 30 s. 1–54.
- ITKONEN, TERHO 1968: Einige Fragen der urfinnischen Laut- und Formengeschichte. – CIFU 2: I s. 212–221.
- 1980: Om ursprunget till finskans *laittaa*. – Olav Ahlbäck, Lars Huldén & Kurt Zilliacus (toim.), Festskrift till Carl-Eric Thors 8.6.1980 s. 117–140. Studier i nordisk filologi 62. Svenska Litteratursällskapet i Finland, Helsingfors.
- JANHUNEN, JUHA 1981: Uralilaisen kantakielen sanastosta. – SUSA 77 s. 219–274.
- Juslenius = Daniel Juslenius, Suomalaisen Sana-Lugun Coetus. Stockholm 1745.
- KARSTEN, TOR EVERT 1915: Germanisch-finnische Lehnwortstudien. Acta Societatis Scientiarum Fennicae XLV N:o 2, Helsingfors.
- 1943–44: Finnar och germaner. – Folkhälstudier IX–X s. 1–260, s. 261–630. Helsingfors.
- Kettunen = Lauri Kettunen, Livisches Wörterbuch. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki 1938.
- KEWA = Manfred Mayrhofer, Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen I–IV. Carl Winter, Heidelberg 1956–1980.
- Kluge-Mitzka = Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache, bearbeitet von Elmar Seebold, 23., erweiterte Auflage. Walter de Gruyter, Berlin 1995.
- KOCK, AXEL 1906: Svensk ljudhistoria, första delen. Gleerup & Harrassowitz, Lund.
- KOIVULEHTO, JORMA 1981a: *Paikan* ja *joukon* tulo kieleen. – Virittäjä 85 s. 195–213.
- 1981b: Reflexe des germ. /ē¹/ im Finnischen und die Datierung der germanisch-finnischen Lehnbeziehungen. – Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur 103 (Tübingen) s. 167–203, 333–376.
- 1991: Uralische Evidenz für die Laryngalthorie. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.
- Lehmann = A Gothic etymological dictionary, based on the third edition of Vergleichendes Wörterbuch der Gotischen Sprache by Sigmund Feist, by Winfred P. Lehmann. E. J. Brill, Leiden 1986.

- LEHMANN, WINFRED 1955: The Proto-Indoeuropean resonants in Germanic. – *Language* 31 s. 355–366.
- LEHTIRANTA, JUHANI 1989: Yhteissaamelainen sanasto. Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki.
- LÄNSIMÄKI, MAIJA 1987: Suomen verbikantaiset *in : ime* -johdokset. SKS, Helsinki.
- MEID, WOLFGANG 1967: Germanische Sprachwissenschaft III, Wortbildungslehre. Walter de Gruyter (Sammlung Göschen), Berlin.
- Mägiste = Julius Mägiste, Estnisches etymologisches Wörterbuch I–XII. (Käsikirjoituksesta tehty offsetpainos.) Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki 1982–1983.
- Nielsen = Niels Åge Nielsen, Dansk etymologisk ordbog, 2. reviderede udgave med et tillæg. Gyldendal, København 1969.
- NILSSON, TORBJÖRN 1993: The Indo-European etymology of Fi. *peukalo* 'thumb'. – FUF 51 s. 189–197.
- Nirvi = R. E. Nirvi, Inkeröismurteiden sanakirja. Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki 1971.
- NIRVI, R. E. 1964: Sanoja ja käyttäytymistä II: B. Toimi, toimellinen, toimelleen. – *Suomi* 111: 1 s. 44–76. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- OJANSUU, HEIKKI 1921: Muutamista kieleemme johto- ja taivutusopillisista pulmista. – Suomalainen Tiedeakatemia: Esitelmät ja pöytäkirjat 1921 s. 61–73. Helsinki 1922.
- Paasonen = H. Paasonens Mordwinisches Wörterbuch. Zusammengestellt von Kaino Heikkilä, bearbeitet und herausgegeben von Martti Kahla I–. Suomalais-ugrilainen Seura 1990–.
- PIPPING, HUGO 1922: Inledning till studiet av de nordiska språkens ljudlära. Söderström & C:o, Helsingfors.
- POLOMÉ, EDGAR 1959: Théorie 'laryngale' et germanique. – *Mélanges de linguistique et de philologie. Fernand Mossé in memoriam* s. 387–402. Didier, Paris 1959.
- POSTI, LAURI 1941: Etymologische Beobachtungen. – FUF 27 s. 225–234.
- RAPOLA, MARTTI 1928: Vanhan kirjasuomen *toimi* johdannaisineen. Turun yliopiston julkaisuja, Turku.
- RAVILA, PAAVO 1937: Über das finnisch-ugrische komparativsuffix. – FUF 24 s. 29–58.
- SAMMALLAHTI, PEKKA 1988: Historical phonology of the Uralic languages. – Denis Sinor (toim.), *The Uralic languages* s. 478–554. E. J. Brill, Leiden.
- SAOB = Ordbok öfver svenska språket utgifven af Svenska Akademien I–. Gleerup, Lund 1898–.
- SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja.
- SSA = Suomen sanojen alkuperä I–. Päätoimittaja Erkki Itkonen ja Ulla-Maija Kulonen. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1992–.
- SUSA = Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja.
- THOMSEN, VILHELM 1869: Den gotiske sprogklassens indflydelse på den finske. København.
- TOIVONEN, Y. H. 1926: Etymologisia huomioita. – *Virittäjä* 30 s. 48–49.
- Torp = Nynorsk etymologisk ordbok av Alf Torp. H. Aschehaug & Co., Kristiania 1919.
- Wiedemann = Ferdinand Johann Wiedemann, Ehstnisch-deutsches Wörterbuch. Zweite vermehrte Auflage. St. Petersburg 1893.

WÖRTER DES TODES UND DES LEBENS

Der Verfasser legt mehrere Etymologien vor, die in den meisten Fällen mit dem Schwund eines inlautenden *-w-* zwischen Vokalen in dreisilbigen nominalen Stämmen verbunden sind. In der Sequenz *Vwe* entsteht ein langer Vokal, in der Sequenz *Vwi* dagegen ein Diphthong auf *i*. Musterbeispiele sind: frühurfi. **tūwene* > **tūne* > fi. *tyyni* 'windstill, Windstille' (vgl. daneben zweisilbiges fi. *tyven* id.), fi. *oinas* 'Schafbock' ← balt. **avinas* > lit. *āvinas* 'Schafbock' (beide bereits bekannte Etymologien).

1. Fi. *tuoni*, Gen. *tuonen* 'Tod; Totenreich' (auch karel., estn., im Lappischen aus dem Finnischen entlehnt): < frühurfi. **towene* ← germ. **dawīni-* bzw. bereits ← vorgerm. **d^how-(ey)e-ni-* > an. *dán* (fem.) 'Tod'. Das germ. Wort ist eine regelrechte deverbale Ableitung auf *-ni-* von dem Verbstamm germ. **dauja-* = **daw-ja-* > an. *deyja* 'sterben' (vgl. Ásgeir 105; Meid 117–118). Das *o* in der ersten Silbe des osfi. Wortes ist kein zuverlässiges Indiz einer bereits vorgerm. Entlehnung (mit noch idg. *o*), sondern kann auch ein germ. *a* reflektieren, das vor einem *-w-* eine leicht labiale Realisation gehabt haben kann. Auch das *-e-* in der mittleren Silbe ist zweideutig. Außer vorgerm. *-(ey)e-* kann es auch ein germ. *-ī-* reflektieren, denn es gab offenbar keine Stämme auf *-ine*, wogegen *-ene* ein normaler Ausgang war.

2. Estn. *tõbi*, Gen. *tõve* bzw. *tõbe* 'Krankheit, Seuche' (auch im Livischen): ← entweder 1) germ. **dawīni-*, wobei mit einer gekürzten Form ohne *-ne* im Estn. und Liv. zu rechnen ist (Parallelen dazu werden aufgezeigt); oder 2) ← germ. **dawēn-* > **dawi* > an. **dái* in nisl. *sví-dái* 'selbsttot', d.h. 'einen natürlichen Tod gestorben (von Haustieren)', *akur-dái* 'Galeopsis tetrahit', nnorw. *dåe* 'Galeopsis' usw. (Ásgeir 104; AneW 72; Hellquist 168); oder auch 3) ← germ. **dawa-* > an. *dá* 'bewußtloser Zustand, Winterschlaf'. Zum Semantischen vgl. fi. *tauti* 'Krankheit' ← skand. **dauði* = an. *dauði* 'Tod'. Der Übergang zum Stufenwechsel hat mehrere Parallelen.

3. Fi. *tainio* 'Ohnmacht; ohnmächtig', *taintua* 'in Ohnmacht fallen': ← späturn. **dāin-*; germ. **dawīni-* wurde später zu **dāin(i)-*, Gen. **dānar*, woraus dann an. *dán* 'Tod'; vgl. weiter auch germ. **dawena-* > **dāin-* > an. *dāin-n* 'tot' (Pipping 1922: 98, 136–137). Die nominalen und verbalen Ausgänge sind finnische Suffixe. Zum Semantischen vgl. noch an. *dá* 'bewußtloser Zustand'.

4. Fi. *uuhi*, Gen. *uuhen* 'Mutterschaf': < frühurfi. **uweče* < fiugr. **uwiči* ← idg. **(H)owi-* 'Schaf' (s. näher Koivulehto 1991: 108).

Ableitungen auf das Suffix *-ime*:

5. Fi. *seimi* ~ *soimi* 'Krippe', Gen. *seimen* ~ *soimen*: < frühurfi. **sewime* zu frühurfi. **sewe-* 'essen' (> **sō* > fi. *syö-*). Zum Semantischen vgl. got. *uz-eta* 'Krippe' zu germ. **eta-* > got. *itan* 'essen', russ. *jasli* 'Krippe' zu balto-slav. **ēd-* 'essen'.

6. Fi. *toimi*, Gen. *toimen* 'Arbeit, Geschäft, Tun, Tat; Gewebemuster; (veraltet) Ordnung' u.dgl.: < frühurfi. **towime*, zu einem geschwundenen frühurfi. **towe-* (> **tō-*) ← germ. **tauja-* = **taw(e)ja-* > got. *taujan* 'tun', bzw. ← vorgerm. **dow-ey-e/o-* (bzw. **dow-y-e/o-*). Das frühurfi. Grundverb mußte später schwinden, weil es homonym wurde mit **tō-* < **toxe-* 'bringen, holen' (fi. *tuo-*).

Es gibt insgesamt nur drei finnische Nomina auf *Vimi* im Nominativ Singular (< *Vime*), und sie alle erklären sich als alte Ableitungen auf *-ime*: außer *seimi*, *toimi* noch *taimi* 'Pflanze' (zu **taje-* 'biegen'). Dieser vokalische Stamm erscheint somit nur bei solchen Bildungen, deren zwei erste Silben kontrahiert werden konnten. Sonst weisen die Bildungen im Nominativ Singular konsonantischen Stamm auf: z.B. fi. *pohdin*, Gen. *pohtimen* 'Schwinge' zu *pohta-* 'schwingen'.

7. Fi. *työ* 'Arbeit', im Karel., Lüd., Weps. (Plur.) 'gereinigter oder ungereinigter Lein' (auch im Mordwinischen) < frühurfi.-mordw. **tewe*: vermutlich ← germ. **tew(V)-* bzw. vorgerm. **dew-*, ein anzunehmendes *e*-stufiges Nomen (Wurzelnomen?) zu germ. **taweja-* 'tun' (< idg. **dow-*). Zum Semantischen vgl. an. *tó* 'ungereinigte Wolle oder ungereinigter Lein, Werg', schwed. dial. *to* id. < germ. **tōwa-* (zu germ. **taweja-*).■

Kirjoittajan osoite (Adresse):

*Saksalainen laitos / Germanistisches Institut, PL 4 (Yliopistonkatu 3),
FIN-00014 Helsingin yliopisto*